

O'SIMLIKLARNING TAKSONOMIK XILMA-XILLIK BIRLIKLARI

Jumaboyeva Feruzabonu Ravshanbek qizi

Farg'ona davlat universiteti, biologiya yo'nalishi 3-kurs talabasi

O'simliklarning taksonomik xilma-xillik birliklari-o'simliklar xilma-xilligiga tegishli tipologik xilma-xillik kategoriyalari va birliklari-ularning zarur atributlari, ularsiz taksonomik toifalar, jonsiz nomenklatura va taksonomik birliklardan boshqa narsa emas. Tipologik xilma-xillik bu o'simliklarning atributlar toifasi (flora elementlari) bo'yicha ham, shuningdek, ushbu toifadagi belgilar to'plamiga qarab o'xshashlik darajasi bo'yicha ham turlarga bo'linadigan keng navlar. Tipologik elementlarning turli toifalari farqlanadi: geografik, atrof-muhit, senotik, biologik va boshqalar, shuningdek aralash turlari (ekologik-geografik, senogeografik va boshqalar). Ba'zi bir murakkab belgilar elementar belgilar majmuasidan iborat, masalan, turlar murakkab tarkibiy va funksional belgilarga ko'ra, reproduktiv strategiyaga ko'ra, metabolizm turlari bo'yicha, hayot shakli (biomorf), turlar toifalari va boshqalar bo'yicha tasniflanadi.

Agar flora turlarining ro'yxatidan kenja turlar va turlararo taksonlar ro'yxatiga o'tish ma'lum bir floradagi filiy nisbatlarini tahlil qilishdagi birinchi qadam bo'lsa, unda tipologik elementlarga nisbatan shunga o'xshash harakatlar ushbu florani tarkibiy va funksional turlarning (masalan, kenotiplarning) tabiiy kombinatsiyasi sifatida namoyish etish imkonini beradi.

Bu o'simliklar xilma-xilligini taksonomik va tipologik birliklar tizimi sifatida o'rganishga matritsali (birlashtirish) yondashuv bo'lib, uni faqat tahlil qilish uchun emas, balki oqilona saqlash uchun zarur shartsharoitlarni yaratadigan yagona haqiqiy, ilmiy asoslangan deb hisoblash mumkin. Biologik xilma-xillikning elementi sifatida o'simliklar xilma-xilligini saqlash muammosiga xalqaro va milliy davlat va nodavlat tashkilotlarning kuchlari jalb qilinishi kerak, ularning harakatlari o'simliklar xilma-xilligini saqlash strategiyasini ishlab chiqishga yo'naltirilishi kerak. Milliy strategiyalar bir-biridan farq qilishi va ayrim mamlakatlar va mintaqalarning geografik, ekologik, iqtisodiy va boshqa xususiyatlariga moslashtirilishi mumkin.

Strategiyalarning asosiy tarkibiy qismlari quyidagilar:

- 1) Muayyan hududdagi barcha o'simliklar xilma-xilligi obyektlarini (turlarini) tizimli (kadastr) hisobga olish (inventarizatsiya);
- 2) Muayyan hududda konservatsiya qilish uchun ustuvor bo'lgan obyektlarni aniqlash va hisobga olish;
- 3) Ma'lum talablarga javob beradigan o'simliklar xilma-xilligining asosiy shakllarini kadastr bo'yicha ro'yxatga olish (barqarorlik; o'zini o'zi ushlab turish qobiliyati- o'z-o'zini davolash, o'zgaruvchan muhitga moslashish, evolyusiyasi);
- 4) Uning asosiy parametrlari dinamikasini kuzatib borishning samarali tizimini yaratish (monitoring);

5) O'simliklar xilma-xilligini saqlab qolish bo'yicha samarali choratadbirlarni ishlab chiqish va tezkor ravishda amalga oshirish, shu jumladan: ro'yxatga olish va nazorat qiluvchi idoralar, shuningdek, o'simliklar xilmaxilligi saqlab qolish va tiklash uchun mas'ul bo'lgan idoralar o'rtasida o'zaro bog'liqlik (to'g'ridan-to'g'ri - teskari) mexanizmlarini yaratish.

Turli xil fitoxoriyalarda joylashgan o'simliklar xilma-xilligi birliklari, taksonlar (asosan turlar) turli jug'rofiy va ekologik irqar va turli xil iyerarxik darajadagi populyasiyalar bilan ifodalanishi mumkin.

Turlar tizimini ko'rib chiqishda duragaylarning mavjudligi (ikkalasi ham o'ziga xos va nasldan tashqari) esga olinishi kerak, bu madaniy o'simliklar uchun eng muhimdir. Taksonomik xilma-xillik birliklarini hisobga olishda shuni esda tutish kerakki, hech qanday takson ma'lum biotsenozlar va ekotizimlardan tashqarida mavjud bo'lolmaydi. O'simliklar xilma-xilligini hisobga olish uchun biologik xilma-xillik eng mos birliklari o'ziga xos (elementar, qisman) flora bo'lib, ular umuman olganda flora, o'simlik va landshaft biotasini aks ettiradi. Amalda, ma'lum bir geografik joylashuvdagi floristik vaziyatning namunasi bo'lgan mahalliy flora [1, 2] qiyosiy floristik tadqiqotlarda biologik xilma-xillik eng keng tarqalgan qismga aylandi. Tog'li hududlarda biologik xilma-xillikning hisob birligi daryo havzasi (darrasi) florasi bo'lishi mumkin [1].

O'simliklar xilma-xilligi va biologik xilma-xillik haqida ma'lumotlarning matritsa (birlashtirish) taqdim etilishiga o'simliklar xilma-xilligi iyerarxik jihatdan bo'ysunadigan birliklarini (birinchi navbatda turlar) biologik xilma-xillik birliklari (quyi ekotopologik va geografik bo'limlarning iyerarxik tizimida), ya'ni ekologik va jug'rofiy tuzilmani ochish orqali taqsimlanishini hisobga olgan holda erishiladi.

O'simliklar xilma-xilligi amalda, o'simliklar xilma-xilligi va biologik xilma-xillik birliklarini hisobga olishning haqiqiy usuli bu ma'lumotlar bazasi tizimi sifatida elektron o'simliklar xilma-xilligi Kadastrini (ideal holda, yagona) yaratishdir [4]. Hech bo'lmaganda har bir turni tegishli mintaqada geografik joylashishi va uning ekotoplar va jamoalar o'rtasida taqsimlanishi to'g'risida ma'lumot Kadastrga kiritilishi kerak. O'simliklar xilma-xilligini kadastr bilan ro'yxatga olish, avvalambor, fundamental nazariy ahamiyatga ega. Biosfera bo'linmalari tomonidan turli xil o'simliklar xilma-xilligi (birinchi navbatda turlar) tarqalish xususiyatlarini aniqlash va tahlil qilish, o'simliklar xilma-xilligining ekologik va geografik tuzilishini ochib beradi, o'simliklar xilma-xilligining zamonaviy va tarixiy omillarini, uning barqarorlik sabablarini aniqlash uchun zarur shart-sharoitlarni yaratadi, fazoviy turlar tizimlarining va populyasiyalar tabiatini tahlil qilish uchun ma'lumot beradi.

Respublikamizda genetik resurslar bilan shug'ullunadigan ilmiy muassalarda, shuningdek, O'simliklar genetik resurslari ilmiy-tadqiqot institutida o'simliklar xilma-xilligini kadastr bo'yicha ro'yxatga olish dolzarb masala hisoblanadi. Muhofaza qilinishga muhtoj bo'lgan o'simliklar xilma-xilligi obyektlarini va ularning areallarini aniqlash, ularning atrof-muhit va jug'rofiy taqsimoti va holatini tahlil qilish, kerak

bo'lganda, foydalanilmaydigan tabiiy yerlarning joylashuviga muvofiq turli xil turdagi qo'riqlanadigan hududlarni rejalashtirish lozim.

FOYDALANILGAN ADABIYOTLAR:

1. Buriyev X.CH., Alikulov S.M. O'zbekistonda genetik resurslarni saqlash, samarali foydalanish va boshqarishni tashkil etish. // T.: Fan ziyosi, 2022.- 205 b.
2. Juchenko A.A. Bioraznoobraziye- osnova soxraneniya mirovnyx geneticheskix resursov rasteniy. // Geneticheskkiye resursy lekarstvennyx i aromatcheskix rasteniy: Mat. mejd. konf.- M., 2001.
3. Tolmachyov A.I. Osnovy ucheniya ob arealax. // L., 1962.
4. Yursev B.A. Izucheniye biologicheskogo raznoobraziya: vklad floristiki. // Izucheniye biologicheskogo raznoobraziya metodami sravnitelnoy floristiki: Mat. IV rab. sov. po sravn. floristike.- Berezinskiy biosfernyy zapovednik.- 1993.- SPb., 1998.
5. Sharobitdinovich, T. K., Ravshanovich, O. R. I., & Baxtiyarovna, U. F. (2022). LIPA O 'SIMLIGINING MORFOLOGIYASI VA FIZIOLOGIYASI, FARG'ONA SHAHAR FLORASIDAGI AHAMIYATI. *Farg'ona davlat universiteti*, (5), 63-63.
6. Ravshanovich, O. I. THE WORLD OF PLANTS IN THE URBAN FLORA OF FERGANA CITY.

